

Matthias Scharer
in samenwerking met Michaela Scharer

Vertaling en redactie Phien Kuiper

Pleidooi voor pluraliteit

De politieke kracht van
Themagecentreerde Interactie (TGI)
in deze tijd

Tonnelier Amsterdam 2020

Inhoud

Over de Nederlandse vertaling 9

Voorwoord 13

- 1 *Waarheen gaat de reis?* 15
 - 1.1 Veelheid en courage 16
 - 1.2 Vreemd thuisland 19
 - 1.3 Levendig schrijven 23
 - 1.4 Leven met tegenstrijdigheden 25
 - 1.5 Kritisch herinneren 28
 - 1.6 Overzicht 32

- 2 *'Hitlerization' – toen en nu?* 35
 - 2.1 Waarom het niet voorbij is 36
 - 2.2 *Mein Kampf* op zolder 39
 - 2.3 Een analyse van de samenleving – twee wegen 42
 - 2.4 Globalisering van de onverschilligheid 43

- 3 *De angst waart rond – in de Globe van de 'vloeibare moderniteit'* 45
 - 3.1 Angst is menselijk 45
 - 3.2 Collectieve verlegenheid 46
 - 3.3 Haat en geweld 49
 - 3.4 Het ressentiment van de vloeibare moderniteit 51
 - 3.5 De Globe bij Ruth Cohn en in TGI 51
 - 3.6 Hoe open is de wereld? 54
 - 3.7 Universele verbondenheid en wereldbeschouwelijk-religieuze overtuigingen 57

- 3.8 Universele verbondenheid als opening naar de veelheid van het leven 60
- 3.9 De 'vlucht-Globe' opnieuw in ogenschouw nemen 63
- 3.10 Oog krijgen voor de ernst van de situatie 64

- 4 *Moedig handelen bij vrees en angst* 67
 - 4.1 Veranderingen in de Globe 67
 - 4.2 Wat is courage? 69
 - 4.3 Besluiten nemen in het besef van risico's 71
 - 4.4 A strong purpose 72
 - 4.5 'Haat je nu alle Indiërs?' 75
 - 4.6 Vrees en angst ontkoppelen 78

 - 5 *'Bemoei je ermee, kom in actie!' Een aansporing, geen postulaat* 85
 - 5.1 In de Voorjaarswerkplaats van RCI-Oostenrijk 87
 - 5.2 Hebben we een 'politiek' TGI-postulaat nodig? 88
 - 5.3 Verantwoord je handelen, individueel en maatschappelijk 90
 - 5.4 Waarom het chairpersonpostulaat 'voldoet' 91
 - 5.5 Chairpersonship in TGI 92
 - 5.6 Hoe politiek is de chairperson? 97

 - 6 *De blik op het geheel: een overzicht* 101
 - 6.1 Vertrouwde ingangen 102
 - 6.2 Ruth Charlotte Hirschfeld uit Berlijn 106
 - 6.3 Ballingschap in Zwitserland en psychoanalyse 107
 - 6.4 Tussen hoop en wanhoop 109
 - 6.4.1 De divan was te klein 113
 - 6.4.2 De verhelderende droom – het 'geboorte-uur' van TGI 115
 - 6.5 Filosofie, houding en waarden van TGI 117
 - 6.5.1 Eerste, existentieel-antropologisch axioma 118
 - 6.5.2 Tweede, ethisch axioma 119
 - 6.5.3 Derde, pragmatisch-politiek axioma 121
 - 6.6 Kompas en werkprincipe van TGI 122
 - 6.7 Regels die (moeten) helpen 123

- 6.8 Het vreemde/andere, de vreemdeling/ander – een ontbrekend element in TGI? 124
- 6.9 Grafische weergave 126
- 7 *Vertrouwen op de zegen van de vreemdeling/ander* 129
- 7.1 Het kwaadaardige element 131
- 7.2 Vreemde inheemsen – inheemse vreemdelingen 133
- 7.3 Herleving van de godsdienst(en)? 134
- 7.4 De migratie-erfenis van de ‘kinderen van Abraham’ 138
- 7.5 Geschonken veelheid – een reflectie op de eigen religie 142
- 7.6 De ‘religie’ van Ruth Cohn 147
- 8 *Het Wij onder participerende leiding: plezier in ambiguïteit en niet beheersbaar* 155
- 8.1 Hoe werkt democratie? 157
- 8.2 Weerstanden, storingen en sterke emoties nemen voorrang 159
- 8.3 Ingangspoorten voor een ideologisch Wij 162
- 8.4 Rivaliteit of coöperatie van meet af aan? 165
- 8.5 Het ‘TGI-Wij’, ondanks alles? 166
- 8.6 Participerend leiden met gevoel voor kansen 171
 - 8.6.1 Leiden als deelnemer 172
 - 8.6.2 Betrokken zijn 173
 - 8.6.3 Openstaan voor wat ertussen komt en niet beheersbaar is 176
- 9 *Belangrijke en verwaarloosde verlangens een taal geven* 181
- 9.1 Thema’s vinden 183
- 9.2 De talen van de vluchteling 184
- 9.3 Fake news, framing en spraakverwarring 188
 - 9.3.1 Fake news 188
 - 9.3.2 Framing als blaming 189
 - 9.3.3 Spraakverwarring met politiek oogmerk 192
- 9.4 Taalmisbruik en ‘rechtvaardige’ taal 193
- 9.5 Thematiseren om te ontsnappen aan de dodelijke routine van alledag 195

- 9.6 Zorgvuldig en met politieke sensibiliteit geformuleerde (generatieve) thema's 198
- 9.7 TGI met 'rechtse mensen' – glad ijs 202
- 9.8 Vakinhoudelijke competentie ontwikkelen 206
- 9.9 Een methodische uitweiding over de voorbereiding van lezingen 208
- 9.10 Open leren spreken in plaats van verzwijgen en negeren 209

10 Speelruimte voor iedereen 213

- 10.1 Ambivalente spelervaringen 213
- 10.2 Al spelend een zintuig voor mogelijkheden ontwikkelen 215
- 10.3 Derde ruimte als speelruimte voor wat mogelijk is 217
- 10.4 Spelenderwijs de politieke kracht van TGI ontdekken 221

Bijlage 227

Dankwoord 233

Noten 235

Over de Nederlandse vertaling

Eind 2018 bood Matthias Scharer mij het manuscript van *Vielheit couragiert leben* ter lezing aan. Hij vermoedde in mij een geïnteresseerde TGI-collega. Al na lezing van het eerste hoofdstuk zag ik dat een vertaling van dit boek wel eens een belangrijke aanvulling zou kunnen zijn op de beschikbare Nederlandstalige literatuur over TGI. Daarin gaat de aandacht vooral uit naar de methodische kant van het TGI-systeem en hoe die in te zetten bij de leiding in groepen, teams, commissies en organisaties. TGI krijgt bekendheid door de mensen die ermee werken, en zij leggen accenten die passen in hun werkcontext. Het maatschappij-politieke gezichtspunt is tot nog toe, in ieder geval in de Nederlandstalige TGI-literatuur, onderbelicht gebleven.

Matthias Scharer is theoloog en houdt zich sinds 2016 samen met zijn vrouw Michaela bezig met de nalatenschap van Ruth C. Cohn (1912-2010). Deze zal in 2022 toegankelijk zijn voor onderzoek en geïnteresseerden. Een belangrijke ontdekking was een lezing uit 1957, 'Courage – The Goal of Psychotherapy', waarin zij haar onderzoek naar de betekenis van courage, moed, beschrijft. Ze besluit deze interessante lezing zo: 'Moedige mensen zullen hoogopgeleide mensen in overheids- en politieke functies aanstellen, veeleer geselecteerd op vaardigheid, wijsheid en moed dan op zakelijk succes en bezit. Zulke mensen zullen in staat zijn de wereld te beschouwen als een thuis voor alle volken die goed en vredig willen leven en niet het ene volk als goed en het andere als slecht bestempelen.' Het begrip 'courage' is daarmee, samen met 'pluraliteit' – een begrip van Hannah Arendt – de rode draad voor dit boek geworden.

De auteur legt verband tussen Cohns politieke ambitie en de huidige maatschappij-politieke ontwikkelingen. Hij laat zien hoe de pluraliteit, de veelheid die bij de menselijke conditie hoort, bedreigd wordt door totalitaire tendensen in Europa en elders in de wereld.

Zijn 'reis' in het boek gaat heen en weer tussen de xenofobische aanpak van de vluchtelingenproblematiek nu en de vluchtgeschiedenis van Ruth Cohn destijds, tussen de angst voor het vreemde, de politieke uitbuiting daarvan en de moed als een te herontdekken of te ontwikkelen vaardigheid van de mens om zich daartegen te verzetten. De auteur bekijkt de axioma's van TGI – de denkbeelden die aan TGI ten grondslag liggen en die als ethische oriëntatiepunten fungeren – nauwkeurig op hun politieke gehalte, tegen de achtergrond van Cohns levensgeschiedenis. Hij verwerkt daarin zijn eigen ervaringen met interculturele en multireligieuze groepen in Europa, India, Latijns-Amerika en Afrika.

Naast nieuwe documenten van Cohn komt de lezer auteurs van naam uit verschillende disciplines tegen: filosofen, sociologen, theologen en historici. Daarmee treedt Scharer ver buiten het terrein van wat we in ons taalgebied in de TGI-literatuur gewend zijn. Met deze vertaling heb ik dan ook een grotere groep lezers voor ogen dan de in TGI ingevoerde lezerskring waarop *Vielheit couragiert leben* zich richt. De auteur heeft mij met nadruk de vrijheid – en het vertrouwen – gegeven om het boek aan te passen aan de Nederlandstalige context.

Het belangrijkste criterium voor deze aanpassing was de leesbaarheid. Scharer heeft zijn beweringen tot in detail verantwoord; dat is in de redactie enigszins losgelaten om de tekst beter te laten aansluiten bij wat wij in het Nederlandse taalgebied gewend zijn.

Scharers noten verwijzen bijna uitsluitend naar Duitstalige literatuur, die verzameld is in een zeven categorieën tellende bibliografie. In de Nederlandse editie bevatten de noten voornamelijk verwijzingen naar Engels- en Nederlandstalige literatuur, opmerkingen van de auteur en enkele notities van mij. Een uitzondering heb ik gemaakt voor het Duitstalige werk van Ruth Cohn.

In de Duitse uitgave volgt na elk hoofdstuk een lijst met 'thema's ter verdieping en verbreding', die duidelijk voor TGI-groepen is bestemd. Voor de lezers die niet vertrouwd zijn met de methodische kant van TGI, heb ik deze lijsten in een bijlage vervangen door aanwijzingen voor de bespreking van dit boek, met als doel de lezers te stimuleren zelf prikkelende thema's te bedenken.

De uitgebreide Duitstalige bibliografie wordt aan het begin van de noten toegelicht en is te raadplegen op www.phienkuiper.nl. Hier is ook een aantal in het Nederlands vertaalde TGI-artikelen te vinden, en van Ruth Cohn bovendien Engelstalige artikelen uit de begintijd van TGI, waaronder de Courage-lezing.

Amsterdam, mei 2020

Phien Kuiper

Voorwoord

Met moeite maak ik me los van dit manuscript, waaraan ik vooral het laatste jaar intensief heb gewerkt en dat in nauwe en plezierige samenwerking met mijn vrouw Michaela is ontstaan. Ik dank haar van harte voor haar medewerking aan dit boek; zonder haar zou het niet, en zeker niet op tijd kunnen verschijnen. Ook dank ik de 'redacteurs' die het ontstaan van de teksten kritisch hebben begeleid en mij belangrijke aanwijzingen gaven die ik merendeels heb overgenomen. In alfabetische volgorde en zonder titels waren dat: Kristin en Konrad Fumagalli, Reingard Lange, Hansfried Nickel, Margit Ostertag, Veronika Scharer en Michaela Schumacher, die mij met hun commentaar goed geholpen hebben en mij hebben aangemoedigd het boek af te maken. Phien Kuiper heeft het manuscript in het Nederlands vertaald en ons waardevolle correctievoorstellen gedaan; ook aan haar veel dank! Volker Sühs van uitgeverij Matthias Grünewald dank ik hartelijk voor de nauwgezette verzorging van het boek en voor de stipte publicatie. Mijn dank geldt ook alle mensen die ik de laatste jaren in cursussen volgens de benadering van themagecentreerde interactie in verschillende landen en culturen heb ontmoet – mensen met verschillende wereldbeschouwingen en religies. Dit zijn ook degenen die zich maatschappij-politiek, intercultureel en transreligieus inzetten voor een wereld waarin we allemaal goed kunnen leven zonder het ecosysteem van onze aarde geweld aan te doen.

Het valt me ook zwaar om dit manuscript uit handen te geven, omdat ik weet dat het nog ongerijmdheden, hiaten en onvoldoende doordachte passages bevat. Mijn eerste zegsvrouw als auteur, de Duits-Joodse vluchteling Ruth C. Cohn, met wier denken en handelen ik mij in dit boek hoofdzakelijk bezighoud, kon zich meestal pas losmaken van haar teksten, als ze deze meer dan eens had be-

werkt. In de schriftelijke nalatenschap van Ruth C. Cohn zijn vele varianten te zien van naderhand gepubliceerde teksten. Met dezelfde kritische blik bekeek ze teksten van anderen, die ze ook ruimschoots van commentaar voorzag. Hoe zou ze dit boek becommentariëren? Ondanks alle zelfkritische bedenkingen besluit ik dit manuscript vrij te geven voor druk. Het is hoog tijd om over maatschappelijke alternatieven na te denken. Er zullen lezers zijn die mijn gedachtegangen volgen. Misschien is er weerstand tegen sommige passages of tegen het hele boek. Misschien zien lezers bepaalde dingen anders. Als lezers individueel of samen met anderen een kritische discussie aangaan, zou dat hoe dan ook een mooie reactie zijn op dit, bewust zeer persoonlijk geschreven boek.

Innsbruck, augustus 2019

Matthias Scharer

I *Waarheen gaat de reis?*

Weten dat we meetellen

met ons leven

met onze liefde

tegen de kou.

Voor mij, voor jou, voor onze wereld.

(Ruth C. Cohn)¹

Gemotiveerd door politieke overwegingen wil ik met dit intercultureel en transreligieus georiënteerde boek² nieuwe zienswijzen ontwikkelen op TGI en het politiek potentieel daarvan. Dit concept is door de Duits-Joodse Ruth Cohn (1912-2010) vanuit haar Amerikaanse ballingschap in de jaren zeventig naar Europa gebracht; het is tegenwoordig onder andere ook in India verbreid.³ Mensen die vertrouwd zijn met TGI of de TGI-opleiding volgen, kunnen in dit boek aspecten ontdekken die verder gaan dan de meer gangbare toepassing van TGI als ‘the art of leading’. Mensen die politiek geïnteresseerd of maatschappelijk geëngageerd zijn, zullen nieuwe perspectieven voor hun denken en handelen ontdekken. Dit geldt vooral als ze ervoor openstaan de huidige maatschappelijke discussies niet los te zien van mondiale interculturele, wereldbeschouwelijke en religieuze vraagstukken.

Ruth Cohn heeft TGI in de jaren vijftig van de vorige eeuw ‘gedroomd’. Het werd haar missie om met TGI bij te dragen aan een menselijker wereld.

In een brute onrechtvaardige, nu op de ‘Endlösung’ afstevende wereld is TGI onder de constructieve bewegingen *een* van de bijdragen aan het menselijk vermogen om persoonlijk en maatschappelijk vernietigingspotentieel waar te nemen, te begrijpen, te erkennen en op die manier kracht en vertrouwen te verwerven om het te helpen overwinnen.⁴

Ik heb Ruth Cohn persoonlijk gekend en haar meer dan eens ontmoet. Ik herinner me bijvoorbeeld dat ze mij met een groep studen-

ten uit Linz in haar kleine woning op de Hasliberg in Zwitserland uitnodigde voor een korte workshop. Ik was toen net terug van een lange reis in Peru, waar ik in contact was gekomen met bevrijdings-theologische kringen. In een levendig gesprek met Ruth – zo wilde zij genoemd worden – kon ik ervaren hoe groot haar belangstelling voor politieke en interculturele ontwikkelingen was. Sinds deze eerste ontmoetingen was zij voor mij een ‘politieke’ vrouw, zowel intercultureel als transreligieus zeer geïnteresseerd.

Ik behoorde niet tot de kring van oprichters en intimi die zich na haar terugkeer in Europa had gevormd, maar ik ben van de ‘tweede generatie’ TGI-opleiders. Des te verrassender vond ik het om te merken hoe nabij Ruth mij is gekomen sinds ik me, samen met mijn vrouw, in het archief van de Humboldt-universiteit in Berlijn bezighoud met de registratie van haar omvangrijke nalatenschap. Al na een paar dagen intensief werken aan de bronnen droomde ik levendig van haar. De kennismaking met deze nalatenschap en de directe ontmoeting met mensen uit verschillende culturele, wereldbeschouwendelijk-religieuze en politieke kringen drukken hun stempel op dit boek.

1.1 Veelheid en courage

De oorspronkelijke titel van dit boek, *Vielheit couragiert leben*, verwijst niet alleen naar Ruth Cohn, maar ook naar een andere gevluchte Duitse Jodin, die Duitsland in hetzelfde jaar, 1933, vanwege de toenemende nationaalsocialistische dreiging verliet: Hannah Arendt (1906-1975), naar mijn indruk een lotgenoot en geestverwant van Ruth Cohn. Cohn ging eerst naar het neutrale Zwitserland, Arendt naar Frankrijk. In 1936 respectievelijk 1937 verloren beide vrouwen het Duitse staatsburgerschap en werden zij staatloos. Het lot van vluchteling voerde beide Jodinnen in 1941, weer hetzelfde jaar, naar Amerika. Cohn werd vanaf 1949 en Arendt vanaf 1951 Amerikaans staatsburger. Terwijl Arendt in de VS bleef, keerde Cohn in de jaren zeventig geleidelijk terug naar Europa en vestigde zich uiteindelijk in haar eerste migratieland, in de buurt van de École d’Humanité, een

alternatieve school in Hasliberg-Goldern. Het levenswerk van beide vrouwen is alleen te begrijpen in de context van de nazidictatuur en de Holocaust, waarvan de gevolgen nog tot vandaag voortduren.

Het woord *couragiert* is afkomstig van Ruth Cohn. In 1957 hield zij een tot nu toe onbekende lezing in de Theodor Reik Clinic in New York: 'Courage – The Goal of Psychotherapy'.⁵ Courage – moed, durf – is een typische eigenschap van de psychotherapeute die zichzelf vaak 'maatschappijtherapeute'⁶ noemde, vooral wanneer het haar ging om de politieke perspectieven van TGI, die ik in dit boek opnieuw belicht.

Het woord *Vielheit* – pluraliteit, veelheid – is afkomstig van de politiek filosoof Hannah Arendt. 'De menselijke pluraliteit, de fundamentele voorwaarde voor zowel handelen als spreken, draagt het tweeledige karakter van gelijkheid en verscheidenheid.'⁷

Als mensen niet gelijk waren, zouden zij elkaar en hen die voor hen kwamen niet kunnen verstaan, noch in staat zijn plannen te maken voor de toekomst en de behoeften te anticiperen van hen die na hen zullen komen. Als mensen niet verschillend waren, ieder menselijk wezen niet verschilde van ieder ander dat is, was, of ooit zal zijn, zouden zij noch het spreken noch het handelen nodig hebben om zich verstaanbaar te maken. Met tekens en geluiden voor het kenbaar maken van dringende, voor ieder eendere noodzakelijkheden en behoeften zouden kunnen worden volstaan.

Hannah Arendt spreekt van menselijke veelheid als een multipliciteit (veelvoudigheid) die op paradoxale wijze verbonden is met de uniciteit van de mens:

Bij de mens worden het anders zijn, dat hij gemeen heeft met al wat is, en het verschillend zijn, dat hij gemeen heeft met al wat leeft, tot een uniek zijn, en menselijke pluraliteit is de paradoxale pluraliteit van unieke wezens.

De erkenning van veelheid impliceert de erkenning van verschil (zie paragraaf 10.3). De veelheid slaat niet alleen op de anderen. Volgens Arendt draagt de mens deze al in zichzelf, doordat hij kan denken en contact met zichzelf onderhouden, zoals Socrates al had ingezien.

Het begrip veelheid houdt ook verband met de categorieënleer van de filosoof Immanuel Kant, waarop hier niet uitgebreid kan worden ingegaan.⁸

Hoewel Arendt dat nooit zo heeft benoemd, valt mij in verband met de innerlijke veelheid van de mens de discussie over 'meervoudige identiteit' in, die tegenwoordig vooral gevoerd wordt in samenhang met transculturele en transreligieuze inzichten en ervaringen. Vroegere visies op de psychische ontwikkeling van de mens, zoals die van Erikson,⁹ grensden een wenselijke stabiele ik-identiteit af van een onwenselijke ik-diffusie, terwijl recentere studies laten zien dat diepreligieuze mensen die in een specifieke religie, zoals het christendom, verankerd zijn, zichzelf een meervoudige religieuze identiteit toeschrijven.

Een tenminste qua intentie enigszins met Arendt verwante gedachte over veelheid en uniciteit vinden we bij Cohn, zij het in een andere formulering. Cohn vat de mens op als gelijkelijk autonoom en interdependent (eerste axioma van TGI). Even paradoxaal als volgens Arendt uniciteit en veelheid van de mens bij elkaar horen, bestaat er voor Cohn een dialectische eenheid van de tegendelen zelfstandigheid en betrokkenheid. Ook zij probeert daarmee uit te stijgen boven het solipsisme, dat met Descartes theoretisch en existentieel werd gefundeerd. Tegenover het alleen op zichzelf gericht zijn, vertegenwoordigd door het solipsisme, stelt Ruth Cohn net als Martin Buber het 'dialogische principe',¹⁰ de betrokkenheid van de mens en uiteindelijk de universele verbondenheid die veelheid impliceert. Arendt is niet geïnteresseerd in de mens op zichzelf, maar in de mensen die de aarde bewonen. Het gaat haar niet om mij en *de ander*, maar om mij en *de anderen*. Haar uitgangspunt is altijd de pluraliteit van de mensen.

Maar niet alleen tussen Arendts paradox van uniciteit en veelheid en Cohns tegenstelling tussen autonomie en interdependentie bestaat een verband. De Indiase TGI-opleider Thomas Abraham maakt ook duidelijk hoezeer Cohns denken onder meer met dat van Mahatma Gandhi verwant is.¹¹ Het ligt voor de hand dat een denken dat uitgaat van pluraliteit en transculturele relaties, ongewoon is, zelfs tegenstrijdig in een wereld waarin de angst voor anderen, vooral

voor ‘vreemdelingen’, ‘rondvaart’ en populistisch wordt aangewakkerd. Met het begrip pluraliteit wil ik de ogen openen voor het doel dat ‘de reis’ ook kan hebben, als mensen niet zomaar – uit angst om te laat of tekort te komen – op de steeds sneller rijdende trein van politiek, cultureel en levensbeschouwelijk eenduidige trends springen. Ruth Cohn heeft de centrale elementen van TGI ‘gedroomd’ als holistisch-humanistische houding en als interactievorm om nationalistische en fundamentalistische bekrompenheid te overwinnen. Door deze elementen nauwkeurig te bestuderen wordt voorstelbaar hoe veelheid vandaag de dag met moed aangegaan en vormgegeven kan worden.

1.2 Vreemd thuisland

De reismetafoer in de titel van dit inleidende hoofdstuk laat zich niet alleen filosofisch, maar ook letterlijk opvatten: sinds mijn emeritaat aan de universiteit van Innsbruck kan ik meer dan voorheen reizen en de transculturele en transreligieuze interesses volgen die ook in dit boek hun neerslag vinden. Ervaringen met verschillende werelddelen en met mensen uit verschillende culturen, levensbeschouwingen en religies¹² vormen de achtergrond van de tekst. Wanneer ik echter thuiskom uit den vreemde en aankom bij de ‘haltes’ van de Europese Unie en speciaal ook in Oostenrijk, waar ik woon, voel ik me weliswaar thuis, maar in toenemende mate vreemd. Ik word verwelkomd door een klimaat van angst voor pluraliteit, maatschappelijke hulpeloosheid in de omgang met vreemdelingen en anderen, gerichte politieke agitatie tegen migranten en steeds minder solidariteit met sociaal en maatschappelijk minderbedeelden. De duidelijke woorden van de schrijver Ilija Trojanow, als zesjarige met zijn ouders uit Bulgarije gevlucht, gelden niet alleen voor vluchtelingen. Ze wijzen op een veranderende mentaliteit tegenover ‘vreemde’ mensen in het algemeen.

Een vluchteling is meestal een object.

Een probleem dat om een oplossing vraagt. Een getal. Een kostenpost. Een punt.

Nooit een komma. Omdat hij niet meer weg te denken is, moet hij een ding blijven.

Er is een leven na de vlucht. Maar de vlucht werkt door, een leven lang. Los van individuele karaktertrekken, van schuldgevoelens, realiteitsbesef, voornemens en verlangens.

De vluchteling is een aparte mensensoort.¹³

Tegenover de bij ons om zich heen grijpende mentaliteit dat vreemden en anderen ‘objecten’, ‘problemen’, simpele ‘getallen’, ‘kostenposten’ zijn, staat een andere houding. Deze komt tot uitdrukking in de korte tekst die aan het begin van dit hoofdstuk staat: ‘weten dat we meetellen’. Dat betekent op de eerste plaats dat ieder mens op deze aarde op dezelfde manier belangrijk is en ook weten mag en moet dat hij of zij werkelijk meetelt. Dat is de basis van het zelfbewustzijn dat ieder mens nodig heeft voor een ‘goed’ leven. Uit de belofte dat ik, jij, wij ... meetellen, volgen duidelijke individuele, gemeenschappelijke en maatschappelijke verantwoordelijkheden die het leven in veelheid mogelijk maken.

In de beginjaren van Cohns beroepsleven, in Amerika en in Europa, speelden de anderen, de vreemdelingen en de mensen die buitengesloten waren, een beslissende rol. Van meet af aan zocht zij niet het ‘Wij’ van de homogene, harmonische groep: in Amerika organiseerde ze workshops voor zwarte en witte ouders en leraren; in Europa nam de Jodin, gevlucht voor de gruwelen van de Holocaust, met opzet zoons en dochters van voormalige nazi’s in haar groepen op. Onder verwijzing naar haar – verbindende en vreedestichtende – werk verleende bondsresident Richard von Weizsäcker haar in 1992 het Grosse Verdienstkreuz van de Bondsrepubliek Duitsland. Reeds toen zij in 1979 eredoctor werd aan de universiteit van Hamburg, herinnerde Friedemann Schulz von Thun er in zijn laudatio aan dat de gelauwerde op eigen initiatief twee dagen eerder gekomen was, toen ze had gehoord dat een slepend conflict tussen studenten en docenten tot een boycot van het vakgebied had geleid. Ruth Cohn wilde geen eredoctoraat in ontvangst nemen zonder kennis te nemen van het ‘wespennest’ van de context, de Globe, van de plechtigheid. In aparte studenten- en docentengroepen die ze spontaan

had georganiseerd, en in een 'ontmoetingsgroep' met de strijdende partijen probeerde ze te bemiddelen. 'Voor mij heeft ze daarmee op indrukwekkende wijze duidelijk gemaakt dat TGI de problemen in de realiteit van alledag kan aanpakken en niet iets is voor groepsdynamische eilandjes', zei Schulz von Thun. Ook bij de verlening van het eredoctoraat in Bern in 1994 was haar op ontmoeting gerichte engagement het thema.¹⁴

De politieke dimensie van Ruth Cohn, die zich vooral verzette tegen elke vorm van uitsluiting, komt ook tot uitdrukking in haar lyrische werk – dat haar vanaf haar kinderjaren tot op hoge leeftijd heeft begeleid.¹⁵ *Zonder-thuisland-en-adres* is de titel van een gedicht dat met Ruths eigen ervaring als vluchteling samenhangt.

Zonder-thuisland-en-adres

Ze waren gevlucht
naar Zonder-thuisland-en-adres.
Gevlucht voor ondoordringbare muren
en voor het holle lachen
van hen die de mens breken,
gevlucht voor degenen wier zin en zinnen
al vooraf waren gedood
en zo, uitgehold,
nauwelijks konden weten
wat ze deden
(en doen).

De gevluchten kwamen in het 'beloofde land'
waar gelovigen met streng oordeel,
met thuisland en adres
en telescoopogen –
hun dobbelbekers
vol paragrafen schudden,
om hun naasten, vreemdelingen,
neer te halen, van zich af te schudden.

Geen van de gevluchten durfde
zijn steen van onschuld door het raam te gooien:
zijn verloren thuisland-pas.

Sommige rechters huilden
later. Thuis.
Want ze wisten wat ze deden
(en doen).¹⁶

De vluchtelingenstromen, de geglobaliseerde onverschilligheid en de afsluiting van de rijke landen en speciaal van Europa maken dit gedicht actueler dan ooit. Sinds haar vertrek uit Duitsland identificeerde de gevluchte Duitse Jodin zich levenslang met vreemdelingen. De beschrijving van Zygmunt Bauman geldt ook voor Ruth Cohn:

Vanuit het gezichtspunt van de ingezetenen is het wezen van de vreemdeling zijn zwervende bestaan. Anders dan een buitenlander is de vreemdeling niet zomaar een nieuwkomer, een persoon die tijdelijk naar een ander gebied is overgeplaatst. Hij is een eeuwige reiziger die altijd en overal zonder thuisland is, zonder hoop om ooit 'aan te komen'.¹⁷

Laten we, gezien het emotionele thuislanddiscours, dat niet zelden vleugels geeft aan maatschappelijke uitsluitingstendensen, tien jaar na haar dood deze vrouw zonder thuisland in herinnering roepen. Helga Herrmann, die Ruth Cohn vooral in haar laatste levensfase zeer nabij was en in wier huis ze gestorven is, schrijft in haar portret:

Dat onder deze beschermende littekens ook vandaag nog gevoelige pijnpunten liggen, merk ik steeds als ik tranen in Ruths ogen zie als de woorden *Heimat* of *Heimatlosigkeit* [thuisland of het gemis daarvan] vallen. Haar eerste reis naar Europa na de oorlog. Ze reist naar Berlijn, alleen, zoekt haar ouderlijk huis op. Als ze weggaat, blijft ze voor de deur staan. Waar vroeger een vriendelijk grasveld was, is nu een parkeerplaats. Haar schoenen zijn nat van druppels. 'Het heeft toch helemaal niet geregend', denkt ze en merkt plotseling dat er tranen over haar wangen lopen. [...] Ik denk opeens aan haar zin: 'Ik zal nooit meer een thuisland hebben, behalve in de harten van mensen.'¹⁸